

УКРАЇНСЬКИЙ
ВІЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК УВУ

СВЯТКОВЕ ВИДАННЯ
ДО **100**-РІЧЧЯ
УНІВЕРСИТЕТУ

ТОМ
24
МЮНХЕН
2022

ISBN 978-3-928687-69-0

Святкове видання до сторіччя УВУ

Sonderausgabe zum 100-jährigen Jubiläum der Universität

Серія: Наукові збірники. Том 24

Reihe: Studia. Band 24

Науковий збірник. Святкове видання до сторіччя УВУ — Мюнхен, 2022. — 274 с.

Wissenschaftliches Sammelwerk der UFU. Sonderausgabe zum 100-jährigen Jubiläum der Universität — München, 2022. — 274 с.

Том складається з статей до 100-річчя УВУ: ювілейної англомовної промови ректорки, статей про історію Українського вільного університету та доповідей з конференцій.

Редакторка:

Марія О. Пришляк

Тетяна ГОШКО

ДО ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ І ВИДАННЯ
«ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА»

(За матеріалами архіву професора УВУ Лева Окіншевича)

Тетяна Гошко

Професор кафедри історії
Український католицький університет, Львів

Анотація

У Науковому товаристві імені Т. Шевченка в Америці (НТШ-А) в Нью-Йорку зберігається листування професора, декана правничого факультету Українського вільного університету Лева Окіншевича. Ця епістолярна спадщина містить зокрема й інформацію про відновлення і налагодження роботи деяких українських наукових організацій та установ і про різні наукові проекти українських вчених на еміграції. Одним із таких проектів була «Енциклопедія українознавства» (ЕУ). Ідея її створення з'явилася у повоєнні роки через брак синтетичних праць про Україну. Рушієм та ідейним натхненником видання був Володимир Кубійович. Робота над ЕУ об'єднала зусилля багатьох вчених-емігрантів на різних континентах. Однак справа не була легкою: дослідники часто були позбавлені необхідних ресурсів для роботи або мали різне бачення видання. Спільній роботі заважали міжособистісні конфлікти та особисті амбіції авторів. Гальмували роботу і фінансові труднощі, з якими зіткнулися видавці ЕУ. У статті на основі листів з фонду Окіншевича в Архіві НТШ-А показано, як незважаючи на численні перешкоди і проблеми, просувалося видання ЕУ в 40–50-х рр. ХХ ст. Листи з фонду Лева Окіншевича є важливим доповненням до листування Володимира Кубійовича, опублікованого в 2018 р.

Ключові слова: «Енциклопедія українознавства», Наукове товариство ім. Шевченка, Український вільний університет, Володимир Кубійович, Лев Окіншевич, Ярослав Падох, Наталя Полонська-Василенко, Андрій Яковлів.

NOTES ON THE HISTORY OF PREPARING AND PUBLISHING
THE ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE

(Based on materials from the archive of UFU professor Lev Okinshevych)

Tetyana Hoshko

Professor, Department of History
Ukrainian Catholic University in Lviv

Abstract

The Shevchenko Scientific Society of America (NTSh,) located in New York, has in its archives a collection of letters written by Lev Okinshevych, professor and dean of the Social Sciences and Law Faculty at the Ukrainian Free University. This collection contains various data, including

information about the resumption of and changes in the activity led by various Ukrainian scientific organizations and institutions, as well as about various research projects by Ukrainian émigré scholars. One such project was the Ukrainian Encyclopedia (UE). The idea of such an undertaking appeared during the post-war years and was motivated by the lack of synthetic works about Ukraine. Volodymyr Kubijovyč was the driver and ideological inspirator of its publication. Work on the UE required the efforts of many émigré scholars from different continents, and was not an easy task: researchers were often deprived of the necessary resources required for their work and had different visions of what this publication should be. Interpersonal conflicts and the personal ambitions of various authors hindered joint efforts. The financial difficulties faced by UE publishers also hampered their work. This article, based on letters found among the Lev Okinshevych Papers at NTS, New York, shows how, despite numerous obstacles and problems, publication of the UE progressed in the 1940s and 1950s. These letters are an important addition to the correspondence of Volodymyr Kubijovyč's letters, which were published in 2018.

Keywords: Encyclopedia of Ukraine, Shevchenko Scientific Society, Ukrainian Free University, Volodymyr Kubijovyč, Lev Okinshevych, Jaroslaw Padoch, Nataliia Polonska-Vasylenko, Andrii Yakovliv

В Архіві Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Нью-Йорку (Shevchenko Scientific Society Archives) зберігається листування українського правознавця, професора, декана правничого факультету Українського вільного університету Лева Окіншевича, зокрема листи, написані до нього різними діячами науки, культури і політики. Ця епістолярна спадщина містить різну інформацію — про наукові плани авторів та адресата, про міжособистісні стосунки українських вчених у перші повоєнні роки, про УВУ та кризу, яку переживав університет наприкінці 40-х рр. ХХ ст., а також про різні аспекти відновлення і налагодження роботи окремих українських наукових організацій та установ. У листах до Лева Окіншевича чимало інформації і про видання «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) та про її перших редакторів. Хоча ця енциклопедія видавалася під егідою НТШ спершу у Мюнхені, а згодом у Сарселі, значна частина її авторів була пов'язана із середовищем УВУ. Без відродження УВУ і налагодження його роботи, без людей, які гуртувалися навколо нього навряд чи було би можливо втілити в життя такий амбітний проєкт як ЕУ.

У 1945 році частина професорів УВУ залишила Прагу і переїхала до Баварії. Відродження університету в Мюнхені не було простим. Наталя Полонська-Василенко про відновлення роботи УВУ на німецьких землях писала: «Мюнхен був тоді цілком зруйнований. Тяжко було знайти якийсь куток, де можна було б притулитися. Та не зважаючи на жах цього зруйнованого міста, на безперспективність влаштуватися в ньому, серед руїн, знайшлися й тут ідеалісти — вчені, які знову почали розпалювати смолоскип вільної науки»¹. Спершу ситуація не виглядала катастрофічною: 1947 р. університет налічував 44 професори,

¹ Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921–1971) // Український історик. Нью-Йорк–Мюнхен, 1971. № 1–2. — С. 22.

16 доцентів і 18 викладачів. Найбільшої кількості студентів (493) досягнуто в зимовому семестрі 1947/48 рр.

З часом становище УВУ погіршилося: «Перша катастрофа була матеріальна: це була валютна реформа, яка позбавила УВУ тих невеликих заощаджень, які було зроблено. Критично, вона позбавила українські організації можливості допомагати УВУ субсидіями, бо вони самі опинилися в скрутному стані. Другою катастрофою УВУ була еміграція за океан, що з 1948 р. набула масового характеру. Виїздили професори, а головне — студенти, не закінчивши УВУ. Авдиторії спорожніли, але виклади не припинялися до кінця літнього семестру 1956 року. Змінився характер викладів: аудиторні лекції замінили семінари з малими групами студентів та консультації з ними»². Ця криза вплинула як на фінансове становище, так і на відтік студентів і викладацьких кадрів. Ситуація в УВУ неодноразово обговорювалася в листах професорів університету. Навіть ті, що відійшли від активних викладів, вболівали за його долю. Справжній відчай прочитується і в листі Володимира Кубійовича до Лева Окіншевича від 19 вересня 1949 р., де серед інших справ автор згадує про ситуацію в університеті:

«Мабуть інтересують Вас справи УВУ. На ньому не діється добре. Впливають на це не лише зовнішні причини. До зовнішніх причин належать сильний вплив професорів і студентів, так що в цьому семестрі впаде фреквенція³ до яких 60 студ. до 80, але як звичайно, це будуть люди записані, а ходити буде з них лише частина. Тим способом виклади на Університеті стають фікцією. Але є і внутрішні причини, а саме, університет не потрафить найти нових форм дій, ректорат на кожному кроці ломить університетські приписи, не скликає засідання Сенату ані Професорської Ради, веде фатальну політику фінансову, — одним словом, від часу Вашого виїзду не покращало, але погіршало. Очевидна річ, це інформації зовсім довірочні для Вас...»⁴.

Але навіть у таких умовах українські вчені не покладали рук і шукали способів налагодити ситуацію. Вже у наступному листі до Лева Окіншевича від 19 грудня 1949 р. Кубійович писав: «Фреквенція на Університеті мінімальна. На Вашому факультеті бракує теж професорів. Щастя, що проф. Гришко⁵ вертає вже

² Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921–1971) // Український історик. Нью-Йорк–Мюнхен, 1971. № 1–2. — С. 23.

³ Фреквенція — участь, тут відвідування.

⁴ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1: Листування 1943–1950. Арк. 46.

⁵ Василь Гришко (1914–2008) — доктор цивільного права, доцент-суплент (1947), надзвичайний професор (1948), звичайний професор (1949–1974), декан Факультету права та суспільних наук УВУ (1949–1952). Див: Енциклопедія сучасної України // https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31838; Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / Упор. Уна Пацке, Микола Шафовал, Роман Яремко. Мюнхен, 2011. С. 214–216, 343.

до нормальних занять. Працюємо над перебудовою УВУ, яка би вже дала йому можливості дій навіть і в сучасних умовах. До цього треба заінтересувати справами УВУ розпорошених професорів, а роботу УВУ зредукувати до заочного навчання та до педагогічно-наукової діяльності, себто до писання підручників»⁶. І таких свідчень в епістоляріях чимало. Все-таки вдавалося тримати університет на плаву. Навіть у ті тяжкі часи в УВУ захищали дисертації і видавали докторські дипломи. Серед молодих докторів були Лев Ребет, Теодор-Богдан Цюцюра, Ярослав Падох та ін.

Але університет — це не лише навчальний процес, це також і розвиток науки. Українські вчені активно займалися науковою діяльністю і намагалися зробити все можливе для інтеграції української науки у світовий контекст. Відразу після закінчення війни вони почали розробляти стратегію, щоб зберегти і розвивати ті наукові інституції, які вже існували. Було сформульовано три окремі проекти. Першим був проект групи вчених Українського технічно-господарського інституту (21–22 жовтня 1945 р., Плятлінг). У рамках цього проекту було подано три аналітичні записки: Бориса Іваницького («Культурно-освітні завдання в колі загальних завдань праці сучасної української еміграції»), Андрія Яковлева («Організація і завдання Українського Академічного Комітету за кордоном») та Григорія Денисенка («Організаційні засади й завдання української еміграції в Німеччині під англо-американським управлінням»). Як наслідок реалізації цього проекту відновив роботу Український технічно-господарський інститут у Регенсбурзі, однак це відбулося без ширшої консолідації українських вчених на еміграції⁷.

Другий проект був сформульований наприкінці 1945 року від імені Могилянсько-Мазепинської академії наук. Його основні постулати сформулював у доповідній записці Володимир Кубійович, сформулювавши наступні завдання: «1) Зберегти при житті обі Високі Школи, а саме Український Вільний Університет і Господарську Академію; 2) при допомозі Асоціації Українських Учених у Німеччині наладити між розпорошеними українськими вченими організаційний зв'язок; 3) плянувати, в якій формі і де має скупчитися в будучині український науковий світ; 4) вести творчу наукову працю»⁸. Відповідно до

⁶ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 61.

⁷ Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. 2007. Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження». С. 62. Див. також: Кобченко К. Український Технічно-Господарський Інститут у Регенсбурзі-Мюнхені: до історії творення національної політехніки в еміграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. 2016. Вип. 1. — С. 26–29.

⁸ Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. — С. 63.

поданої записки, Могилянсько-Мазепинська Академія мала відродитися в Канаді⁹. Тут-таки був розроблений детальний план організації наукової і освітньої праці серед української еміграції.

Третій проект, який виник серед аугсбурзької групи українських вчених, передбачав відродження Української вільної академії наук. 16 листопада 1945 року на нараді дванадцяти українських вчених, які опинилися на еміграції, було прийнято тимчасове положення про УВАН, а вже 5 грудня було створено першу секцію академії, що мала зосередитись на проблемах передісторії та ранньої історії. Незабаром були створені такі секції/групи: філологічна (січень 1946 р.), орієнталістична (лютий 1946 р.), зоологічна та педагогіки і психології (квітень 1946 р.), біологічна та книгознавча (липень 1946 р.), етнографічна (листопад 1946 р.). Наприкінці 1946 року при УВАН уже діяло 12 окремих наукових груп, які об'єднували 86 дійсних членів академії. Академіки розгорнули активну конференційну діяльність, що не лише давало можливість зустрічатися з колегами та обмінюватися думками, а й стимулювало вчених, незважаючи на численні побутові труднощі, займатися дослідницькою роботою. Загалом за 1945–1946 рр. члени УВАН організували 24 конференції, на яких було прочитано 127 доповідей¹⁰. Сучасна українська дослідниця Галина Клинова-Дацюк вважає, що проведення конференцій з актуальних наукових питань було провідним напрямком діяльності УВАН у перші повоєнні роки¹¹. Щоправда, далеко не всі наукові заходи, організовані академією, мали належний рівень. Іноді їх критикували самі учасники. Почасти ця критика мала політичний характер,

⁹ Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук була створена постановою Ради Міністрів УНР на еміграції 9–11 травня 1938 р. і мала бодай частково компенсувати втрати української науки після ліквідації ВУАН у Києві. Цю інституцію спершу очолив Степан Смаль-Стоцький, а після його смерті в серпні 1938 р. повноваження перебрав Іван Фещенко-Чопівський. Секретарем був призначений Андрій Яковлів. Ця наукова інституція так і не запрацювала в планованому обсязі, з запланованих трьох відділів (історико-філологічного, соціально-економічного та природничо-математичного) було засновано лише відділ українознавства, який мав складатися з 24 кафедр, і тільки частина з них отримала своїх керівників. Процес створення УМ-МАН так і не був завершений. (Детальніше див.: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до другої частини). К., 1999. С. 32). Лише у 1978 р. з ініціативи славіста і професора УВУ, члена уряду УНР в екзилі Ярослава Рудницького діяльність УМ-МАН було відновлено. Після того, як у 1992 р. у Києві відновили Києво-Могилянську академію, Ярослав Рудницький передав останній все майно, архів і видання УМ-МАН, а також склав грошову пожертву (Ковальчук О., Майдан І. Рудницький Ярослав-Богдан // Енциклопедія історії України. Т. 9. К., 2012. С. 354).

¹⁰ Наукові установи на еміграції в 1945–46 роках // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Літопис УВАН. Ч. 4: Видання Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. Відділ Освіти і Культури. С. 6.

¹¹ Клинова-Дацюк Г. Діяльність Української Вільної Академії Наук у Німеччині в Ді-Пі період (1945–1952 рр.) // Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р. — Острог, 2016. — С. 170.

оскільки українські науковці, як і інші емігранти, належали до конкурентних політичних середовищ — бандерівців, мельниківців, УНРівців, гетьманців та ін. Негативні враження від конференції, присвяченої 30-літтю УВАН, яка відбулася в 1948 році в Аугсбурзі, висловила Наталя Полонська-Василенко в листі до Дмитра Дорошенка від 20 листопада 1948 р. (зауважмо, що обоє належали до середовища гетьманців):

«...Приїхала я до Аугсбур[га] на конференцію 30-річчя заснування Академії Наук. Це була найгірша конференція зо всіх. Перш за все: за президією висіли портрети Петлюри та Коновальця та маленькі — Мик[оли] Прок[оповича]¹² та Ваш. Портрет п. Гетьмана перенесли на стіну праворуч. Вже тоді, коли Вол[одимир] Варл[амович]¹³ сповістив мене про рішення зібрати конференцію, я порадила звернутися до Ол[ександра] Петр[овича]¹⁴, Окиншевича, Гришка — до людей які працювали в Академії. Програма була складена інакше: вступне слово Леон[ід] Тим[офійович]¹⁵. 2. Д. Чижевський: Ідея Академії Наук. 3. Горняткевич: Ідея Академії Наук в Нац[іональній] Раді 1848 р. 4. Білецький: Укр[аїнська] Академія Наук. 5. Спогади про Ак[адемію] Наук: Зайцев, Пол[онська-]Вас[иленко], Оглобл[ин] (він не приїхав). Таким чином — власно про Академію Наук, юбілей якої святкували — мали сказати дуже мало. Білецький згадав суто, що заснування “припало” на гетьманство. Доповідь його була дуже слаба. Ні історії, ні становища Академії він не знає, наробив багато помилок. Доповідь його присвячена переважно I відд[ілові], дуже пошкодила мені, бо виправляти помилки було незручно, повторювати — теж. Я казала переважно про II та III відд[іли], і взагалі про місце Академії в культурі України, а головне з притиском зв’язала Академію з Гетьманом. Але головне — були спогади Зайцева! Міяк[овський] хотів щоб його спогади стенографували, але на щастя цього не було. Він балакав півтори години в неділю й додатково повторив в понеділок. І це було страшне! Поперше він заявив, що Академію випадково відкрив гетьм[анський] Уряд, по друге — все що він казав, була балаканина людини, яка не може керувати собою, своїми думками, все забула, і має метою вихвалити себе “я і зо мною академіки”, “я наказав”, “я казав” і т. д. [...]

Конференцію обставили дуже зле. “Розшаркувалися” перед “урядом”, нац[іональною] Радою, запросили до президії проф. Іваницького, як голову нац[іональної] Ради, та Мірчука, як представника УВУ. Ні Екон[омічної]

¹² Василенка.

¹³ Міяковський.

¹⁴ Оглоблина.

¹⁵ Білецький.

школи, ні Бог[ословської] Академії не запросили. Ногай¹⁶ казав мені, що коли гетьманці побачили, що залишено портрети Конов[альця] та Петлюри, і знято портрет гетьмана — вони заявили протест Міяков[ському], але той відповів, що Академія випадково відкрита гетьманом. Тоді вони відмовилися офіційно вітати Академію.

На другий день Чижевський прочитав прекрасну доповідь про Вернадського. До неї (вона має бути надрукована) він просив мене зробити додатки. Це була краща доповідь на цілій конференції. Потім були вибори на д[ійсних] членів.

Ось як зле стоять справи...»¹⁷

Українські вчені з усіх сил намагалися налагодити наукову роботу на еміграції, реанімувати в нових реаліях давні наукові установи, створити нові. Одним із амбітних і успішних проєктів стала ЕУ. Ідея її створення з'явилася у повоєнні роки через брак синтетичних праць про Україну. Володимир Кубійович, який відіграв основну рушійну роль у підготовці видання, писав:

«Енциклопедія Українознавства» має три завдання: по-перше, це підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців й осіб українського походження, які живуть в діяспорі за межами СРСР та його сателітів; по-друге, це має бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, — зокрема цю роль виконуватиме «АЕУ»¹⁸; по-третє, і, може, найважливіше, — «ЕУ» має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують здебільша те, що становить суть українознавства»¹⁹.

30 березня 1947 р. було відновлено роботу НТШ в Європі. Очолив наукове товариство проф. Іван Раковський, а генеральним секретарем став Володимир Кубійович. Власне видання Енциклопедії Українознавства стало найважливішим науково-видавничим проєктом НТШ. На думку Любомира Винара,

¹⁶ Ісидор Нагаєвський (1908–1989) — український історик, священник, капелан. Навчався в Греко-католицькій богословській академії у Львові (1934). У липні-серпні 1937 р. за політичну діяльність був ув'язнений у Березі Каргузькій. У 1944–1945 рр. був капеланом дивізії «Галичина», а після війни в 1945–1947 рр. перебував у таборах ДіПі в Німеччині та Італії. В 1947 р. емігрував до США. В Українському вільному університеті у Мюнхені здобув ступінь філософії (1953) та доктора габлітованого (1957). З 1953 р. працював в УВУ на посаді професора церковної історії, а з 1963 р. — професора історії в Українському католицькому університеті в Римі. Був дійсним членом НТШ (1968). Помер у США. (Гуцал П. Нагаєвський Ісидор // Енциклопедія історії України. Т. 7. — К., 2010. — С. 148–149.

¹⁷ Архів УВУ. Особовий архівний фонд Полонська-Василенко (Моргун) Наталя. Спр. 15. Полонська-Василенко Н. — Дорошенко Д. І. Арк. 3-3 зв.

¹⁸ Англomовна Енциклопедія Українознавства.

¹⁹ Кубійович В. Мені 85. — Мюнхен, 1985. — С. 246.

«ЕУ була найважливішим виданням українських вчених Ді-Пі періоду»²⁰. Тоді ж було створено «Інститут Енциклопедії» на чолі з Володимиром Кубійовичем і Зеноном Кузелею. У своїх спогадах «Мені 85» Володимир Кубійович, який був не лише ініціатором, а й натхненником та рушієм роботи над ЕУ, пояснював мотиви співпраці з Зеноном Кузелею:

«Щоб взятися за фактичну роботу над “ЕУ”, треба було знайти її редактора. Мені здавалося, що серед відомих мені учених найбільше на цю роль відповідав проф. Зенон Кузеля, що з ним я познайомився в Берліні. На той час він жив у місті Фюрті біля Нюрнбергу й очолював Комісію допомоги українському студентству (КОДУС), яка була заснована 1940 року в Кракові при УЦК і мала своє представництво в Берліні. З 1945 року це представництво діяло самостійно, охоплюючи всю еміграцію, розсіяну по всьому світові. Чому саме З. Кузеля? Бо він мав широкі знання з різних ділянок українознавства: етнографії, бібліографії, був журналістом і редактором різних видань; зрештою, він був автором низки статей в “Українській Загальній Енциклопедії” і в довіднику “Тандбух дер Україне”. Кузеля радо погодився стати головним редактором “ЕУ”; ми відбули на цю тему низку розмов і ширших нарад, обговоривши питання складу редакційної колегії тощо»²¹.

На момент початку роботи над ЕУ Кузеля був немолодим чоловіком і в свої 65 уже не міг приділяти справі стільки уваги, як би хотілося Володимирові Кубійовичу. Кузеля і далі жив на значній відстані від Мюнхена і приїздив до міста нечасто, поринувши в адміністративну роботу в КОДУСі. В результаті Володимир Кубійович вирішив перебрати керівництво на себе. Щоправда, він запропонував Кузелі бути співредактором видання. Для самого ж Кубійовича справа видання ЕУ була основною: «На весні 1948 року я став одним з двох головних редакторів “ЕУ” і взяв на себе більшість організаційної й редакційної роботи. Зробив я це дуже нерадо, бо нові обов’язки забирали мені стільки часу, що праця в Інституті національних дослідів відійшла на другий план і майже не було можливості вести особисту наукову роботу. Цей стан триває донині. Разом з тим з 1948 року дотепер найбільше зусиль НТШ і моїх спрямовано на працю над “ЕУ”»²².

Інтенсивна робота над виданням ЕУ розпочалася в 1948 р. у Мюнхені. До складу редакційної колегії ввійшли професори Євген Гловінський, Роман Димінський, Наталія Полонська-Василенко, Юрій Шевельов. Секретарем видання стала Софія Янів, карти і діяграми робив Микола Кулицький²³. Планувало-

²⁰ Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. — С. 65–66.

²¹ Кубійович В. Мені 85. — С. 251–252.

²² Там само. С. 252.

²³ Там само. С. 253.

ся видати Енциклопедію у кілька етапів: загальна частина — своєрідний підручник з українознавства (ЕУ-1) та словникова частина (ЕУ-2). Згодом виникла ідея англомовного видання²⁴. Планувалося, що Енциклопедія мала б містити лише українознавчий матеріал, хоч з визначенням його обсягу в процесі роботи виникли проблеми. Життя в Німеччині для українських вчених було складним, більшість авторів шукали можливість для переїзду в інші країни, тому редактори ЕУ поспішали з роботою. В результаті у Мюнхені було відредаговано три томи ЕУ-1. Спершу планували видати загальну частину в двох томах, але в процесі роботи було прийнято рішення збільшити його до трьох томів (з 800 до 1200 сторінок). Редакційній колегії довелося відмовитися від запланованих раніше індексів, обмежившись детальним змістом. Також окремі розділи (про українців за межами України, місцеве господарство, техніку, про нумізматику, філателію, геральдику тощо) довелося перенести до словникової частини ЕУ²⁵.

Як вже було зазначено, учасники проекту через фінансові труднощі активно шукали можливостей переїхати з Німеччини у Францію чи за океан. Не всім вдавалося перебраться до Америки, хоч і в Європі залишатися було непросто. На межі 40–50-х рр. ХХ ст. стало зрозумілим, що омріяне життя на американському континенті для багатьох українських вчених перетворилося в життя за рахунок фізичної праці. Дехто навіть обдумував можливість повернення у Європу²⁶. Кубійович шукав різні шляхи для покращення умов діяльності НТШ і для продовження роботи над ЕУ. В 1952 р. роботу над виданням ЕУ було перенесено до Франції, де стараннями єпископа Івана Бучка придбано будинок у Сарселі біля Парижа. Туди перемістився європейський осередок НТШ (про деталі організації цього переїзду маємо чимало інформації у листах до Лева Окіншевича від Ілька Борщака)²⁷. Редакцію очолювали Володимир Кубійович та Зенон Кузеля. Кубійович також дбав про організацію редакційної колегії, укладання програми, підбір авторського колективу, фінансову базу видання. До роботи над ЕУ було залучено понад 120 осіб, серед яких — історики та правники²⁸. Для

²⁴ З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / Відп. ред. М. Железняк. — К., 2018. — С. 14.

²⁵ Кубійович В. Мені 85. — С. 253–254.

²⁶ До такого повернення в Європу з американського континенту агітував Лева Окіншевича Ілько Борщак: «Чув я, але не знаю чи це так, що Ви, як протеже ІРО, нібито маєте право упродовж шести місяців повернути на їх кошт до Європи. Чи це правда? Як так, може, усе ж повернете сюди, де згодом усе ж житимете пристойно. Люди тут більш соціябільні й гроші тут не грають такої ролі. Обміркуйте усе це. Поговоріть з Чубатим, що видко є гарна людина» (Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 41).

²⁷ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 22–22 зв.; 41–42 зв.

²⁸ Жуковський А. «Енциклопедія Українознавства» // Енциклопедичний вісник України. Вип. 1. — К., 2009. — С. 16.

порівняння, над створенням «Української радянської енциклопедії» працювало понад 250 осіб, до її написання було залучено найкращі наукові сили академічних інститутів, університетів, творчих спілок²⁹.

Робота над ЕУ йшла непросто, викликала численні дискусії³⁰. Лев Окіншевич, Андрій Яковлів, Ярослав Падох брали в них дуже активну участь, судячи з їхніх листів до Лева Окіншевича. Матеріали цього листування дають уявлення про роботу над розділом «Право», над яким працювали відомі українські правники — Василь Маркусь, Ярослав Падох, Юрій Старосольський, Матвій Стахів, Юрій Фединський, Богдан Цюцюра, Микола Чубатий, Олександр Юрченко, Андрій Яковлів³¹. Більшість із них листовно підтримували контакти з Левом Окіншевичем. Останній 5 квітня 1949 року підписав угоду з НТШ та редакцією ЕУ про редагування блоку «Право» у новому енциклопедичному виданні. За цю працю він мав отримувати гонорар, що у ситуації, в якій опинилися українські вчені на межі 40–50-х рр. ХХ ст. було вкрай важливим, навіть якщо гонорар був доволі скромним. Про це йшлося в окремій угоді:

«В доповнення до договору підписаного сьогодні з НТШ щодо співробітництва в Енциклопедії Українознавства, погоджуюся обняти обов'язки редактора відділу Права Стр. 52³², якого межі докладніше означено в “Тимчасових вказівках для співробітників Е.У.”, а зокрема зобов'язуюся:

а) зорганізувати роботу мого відділу шляхом приєднання співробітників, встановлення розподілу матеріалу, нагляду над працею і співпрацею співробітників та термінової здачею їх праць;

б) перевести основну речеву і об'ємну коректуру всіх праць мого відділу в терміні узгодженим з НТШ, на всякий випадок не пізніше двох місяців від одержання праць співробітників мого відділу;

Всю цю роботу переводитиму в тісній порозумінні з НТШ і Головною Редакційною Колегією Е.У. при чому спиратимуся на відомих мені “Тимчасових вказівках для співробітників Е.У.”

За мою редакторську роботу одержу гонорар у висоті 300 /триста/ РМ за кожний зредагований мною друкарський аркуш, що обіймає 56,000 друкарських знаків, в трьох рівних ратах платних: перша при підписанні цього договору, друга при віддачі машинопису всіх праць мого відділу, третя

²⁹ Яцків Я., Железняк М. Передне слово // З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства». — С. 7.

³⁰ Детальніше про створення Енциклопедії Українознавства див.: Жуковський А. «Енциклопедія Українознавства». С. 14–22; Пилипчук Р., Фещенко Н. Енциклопедія Українознавства: про структуру, зміст та історію створення // Наука України у світовому інформаційному просторі. Вип. 12. К., 2015. С. 128–131; З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства».

³¹ Жуковський А. «Енциклопедія Українознавства». — С. 19.

³² Вписано рукою.

по прийнятті до друку цих праць Головною Редакційною Колегією Е.У., що наступить не пізніше трьох місяців від віддачі праць.

Всі інші питання, зв'язані з цим договором є унормовані в підписаному мною сьогодні авторським договорі, який зберігає обов'язуючу силу і для цього /редакторського/ договору та являється його складовою частиною»³³

Угода була скріплена підписами Лева Окіншевича і Володимира Кубійовича від редакції ЕУ та Ярослава Падоха від НТШ.

Важко відтворити цілісну картину роботи над правовим розділом до ЕУ, бо листування дуже дискретне, але найгостріші епізоди можна відслідкувати. Дуже важливим моментом у роботі був розподіл завдань між авторами і вироблення концепції. Детальну візію представлення українського права і права на українських землях у ЕУ виклав у Андрій Яковлів 12 квітня 1949 р. у листі до Володимира Кубійовича:

«Таким чином, система розміщення матеріалу у відділ «Право» виглядала б так:

I. Українське (національне) право

1. Вступ (стор. 1–8 статті проф. Л. Окіншевича).
2. Історія джерел укр. права А. Яковлів.
3. Історія державного права. Стор. 8–33 статті Л. Окіншевича.
4. Українська держава 1917–1920 рр. та Карпатська Україна
Др. М. Стахіва.
5. Історія цивільного права В. Гришко.
6. Історія кримінального права Я. Падох.
7. Історія судівництва Я. Падох.

II. Чуже право, чинне на українських окупованих землях

8. Державний устрій УРСР, як частина Советського Союзу О. Юрченко.
9. Судострій УРСР О. Юрченко.
10. Карне право й процес Ю. Старосольський»³⁴.

До речі, в цьому ж листі Яковлів висловив і певні критичні зауваження щодо тих матеріалів, які були йому надіслані й мали ввійти у розділ «Право»: «Не всі автори дотримувались меж поставлених їм тем, перейшли їх, через те виникла певна плутанина — один автор писав про те саме, що й другий. Наприклад, В. Гришко писав про джерела цивільного права, не знаючи, напевно, що ця тема була приділена мені, та й іноді збочував у сферу державного права, або про су-

³³ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр 11. Різне: м.ін. інформація про проф. Романа Смалья-Стоцького. Арк. 7.

³⁴ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр 11. Різне: м.ін. інформація про проф. Романа Смалья-Стоцького. Спр. 1. Арк. 23–24.

довий устрій Советської України писали О. Юрченко і Ю. Старосольський...»³⁵ Щоправда, цю несуголосність вже був спостеріг і виправив редактор проф. Окіншевич.

Окремо Яковлів наголошував на неприпустимості надмірного втручання з боку головного редактора: «Треба звернути особливу увагу на те, щоб п. редактор, якому доручено буде устійнювати мову й правопис, не виходив за межі призначеної йому компетенції та не міняв без відома фахового редактора, проф. Окіншевича, правничої термінології. А також, щоб останню коректуру переглянув проф. Окіншевич. В “Енциклопедії” не повинні бути ні друкарські, ні редакторські помилки»³⁶. Останнє було особливо важливим, особливо з огляду на те, яке амбітне завдання ставили собі автори, яку роль мала відіграти ЕУ у науковому світі в плані інформації про Україну.

Окіншевич зробив чималий внесок у формування відділу «Право», зокрема редагуючи численні статті в цій галузі. Про цей внесок неодноразово згадував Володимир Кубійович в кількох листах до Окіншевича³⁷.

Спершу здавалося, що робота піде швидко: «Вийшов перший зшиток і незабаром пришлемо його Вам. Дальший друк поступає доволі скоро. У зв'язку з виїздом співробітників і редакторів Відділів, чимраз більше праці складається на Головну Редакцію, а це праця не лише редакційна, але теж технічна, а вкінці треба подбати про фінанси, а це не легка справа. До цього другий зшиток Енциклопедії в більшості написаний мною, а це так звичайно буває, що Головний редактор пише свою статтю останній»³⁸

У листі від 9 лютого 1950 року зазначалося, що частина роботи зроблена і Кубійович просив Окіншевича якомога швидше справитися з редакторськими завданнями:

«Як довідуємось з листа проф. Чубатого, то відділ “Право” є вже щасливо у Вас із замітками останнього рецензента. Ще давніше ми Вам післали рецензію проф. Яковлева. Дуже просимо по зможі якнайскорше остаточно зредагувати цілий відділ і переслати нам. Справа надзвичайно пильна. Третій і четвертий зошити вже вийшли /посилаємо їх Вам, на жаль, звичайною поштою/³⁹. Мова зложена, а історія складається. За яких два тижні бу-

³⁵ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр 11. Різне: м.ін. інформація про проф. Романа Смаль-Стоцького. Спр. 1. Арк. 23–24.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. Арк. 63, 74, 76.

³⁸ Там само. Арк. 46.

³⁹ Авіапошта була надто дорогою, особливо з огляду на фінансове становище українських вчених на еміграції. У листі до Лева Окіншевича від 2 лютого 1950 р. Микола Шлемкевич писав: «Одночасно посилаю Вам карточку від проф. Кубійовича. Я дістав таких карток більше і тепер розсилаю. Проф. Кубійович прохає вибачення за таку форму привітів, але літунська почта на більше адрес вимагала б поважної суми. Тому він прислав карточки мені, а я вже тут передаю» (Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 62).

демо мусіти дати «Право» до друку, а тут ще мовна коректа й переписання до друку. Як бачите, Пане Професоре, часу на все дуже мало, тому ще раз дуже просимо можливо якнайскоріше переслати відділ»⁴⁰.

Але такі плани виявилися надто оптимістичними. Певний поспіх у роботі, не зважаючи на самовіддану працю Кубійовича, давався взнаки. Частина авторів змушена була переїхати з Мюнхена, більшість з них виїхали до Америки. Матеріальне становище і побутові проблеми не сприяли активній творчій роботі. Н. Полонська-Василенко в листі до Окіншевича 9 грудня 1949 р. писала з цього приводу: «Кубійович захоплений Укр. Енци., з якою справи дуже складні: пропустили редактори багато статей з помилками, які зараз, перед друком, спішно виправляють»⁴¹.

Не до кінця була зрозуміла узгоджена попередньо структура блоку «Право». Не завжди гладко йшла робота з авторами. Зміни вносилися буквально «на марші».

Неодноразово Кубійович радився листовно з Окіншевичем, кому з правників доручити написання тієї чи іншої статті. Іноді він подавав детальний опис того, яку саме інформацію хотів би бачити у замовлених статтях:

«Статті д-ра Цюцюри про право праці і господарське право надішлемо до тижня до Вашої ласкавої апробати й зредаговання. Що стосується советського цивільного права, то дуже прошу про децизію, в кого замовити статтю. Знаю двох цивілістів д-ра Фединського⁴² і д-ра Бараболяка. Ми до них не зверталися, бо вони на Вашому терені й ми були б це зробили тільки за Вашим посередництвом. З д-ром Цюцюрою говорили ми інформативно перед Вашою згодою тільки тому, що його маємо на місці.

Може Ви маєте крім д-ра Фединського і д-ра Бараболяка ще якогось кандидата. Я був би Вам вельми вдячний, якби Ви були ласкаві самі замовити цю статтю. Якщо Вам незручно, дуже прошу подати кандидата і написати, чи диспозиція, яку долучую є добра чи подати іншу, щоб ми знали, що саме маємо евент. замовити.

Адреси д-ра Фединського й Бараболяка подаю нижче. Доповнену чи справлену статтю проф. Гришка пришло теж до тижня»⁴³.

20 червня цього ж року Лев Окіншевич у листі до Кубійовича запропонував: неукраїнського права до відділу «Право» не включати й не робити окре-

⁴⁰ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 63.

⁴¹ Там само. Арк. 45.

⁴² Мова про правника Юрія Фединського (1912–1979), родом з Великих Мостів на Львівщині.

⁴³ Йшлося про бажану структуру статті про цивільний процес у праві СРСР. — Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 73.

мого відділу чужого права. Це була обґрунтована пропозиція, бо тоді предмет розділу був би надто розмитим.

Окіншевич також порадив залучити доктора Гришка до написання статті про цивільне право, що й редактори зробили. Від початку це була пропозиція Андрія Яковлева. В наступному своєму листі в липні 1950 р. Кубійович писав до Окіншевича: «Сердечно дякую Вам за Вашого листа у справі цивільного права ЕУ. Ще не мав щастя стрінутися проф. В. Гришка та з ним переговорити. Зроблю це найближчими днями й зараз до Вас про те напишу ширше. Колгоспне право, згідно з Вашим бажанням, замовили ми в доктора Цюцюри»⁴⁴.

З наступного листа Кубійовича до Окіншевича від 10 серпня 1950 року довідуємося про технічний бік роботи над енциклопедією: «При листі коректа Вашої статті, проф. Яковлева, Гришка і частина Падох. Рівно ж посилаємо машинопис Вашої першої статті й просимо про апробату друкувати у такому виді /справлена мова й технічні окреслення шрифтів, розділів і т.п./. Статті як теж гранок коректи можна не повертати, бо ми маємо копії, а тільки в листі написати про евент. річеві поправки /звичайно літерні помилки виправить технічний коректор/...»⁴⁵

Тут-таки була мова про проблеми з окремими авторськими текстами. Одні не влаштували за своїм науковим рівнем авторів, інші були надто схематичними, ще інші — не мали точних посилань. Деякі статті, як от Стахова чи Цюцюри, можливо було доопрацювати, а деякі, як стаття Пизюра, — просто відхилили без жодних копромисів. «Що стосується п. Пизюра, то ми справді маємо його статтю про “Історію цивільного права на Сх. Укр. Землях від початку XIX ст.”, але це не є тема потрібної нам статті до ЕУ й тому дуже просимо, щоб таку статтю до ЕУ написав доц. Фединський. Він з молодших правників, мабуть, найбільш компетентний про це писати. Статтю проф. Стахова /з його змінами/ і доц. Цюцюри пришлемо в понеділок /переписується/»⁴⁶. Дехто з авторів дуже обережно ставився до участі молоді в роботі над ЕУ. Ярослав Падох висловив свої міркування в листі до Окіншевича 19 червня 1950 року: «...Я висловив проф. К[убійовичу] мої критичні уваги до надто молодих і свіжих прізвищ між авторами нашого відділу. Енциклопедія запважна річ, що б до неї втягати прізвища повних початківців...»⁴⁷. Падох пояснював свою обережність і в тих темах, які можуть наразитися на критику загалом: «Далі я звернув увагу на конечність дуже великої обережности в опрацюванні советського права, бо тут в Америці є багато першорядних знавців того права, які мають всі можливі

⁴⁴ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 74.

⁴⁵ Там само. Арк. 76.

⁴⁶ Йшлося про бажану структуру статті про цивільний процес у праві СРСР. — Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1.

⁴⁷ Там само. Арк. 72.

джерела для того знання, тож скомпромітуватися нам в цім дуже легко. А компромітація в однім уступі, це компромітація цілої книги»⁴⁸.

Незважаючи на ретельно розроблений план Яковлева, зауваги Окіншевича, Падоха та інших правників, саме до частини «Право» на середину 50-х рр. у редакції залишилося чимало запитань. У листі до д-ра Цюцюри від 26 вересня 1955 року Володимир Кубійович виклав низку скарг на роботу авторів щодо формування блоку «Право» в ЕУ:

«У Вашому листі Ви піднесли низку проблем, зокрема нещасних правничих гасел в ЕУ-2. Перший зошит ЕУ-2 вийшов з друку й незабаром буде у Ваших руках, другий в друку. Правничі гасла на літери “А”, “Б” опрацьовані в дійсности без редактора й кустарним способом, бо правники не склали пляну — концепту гасел. Висліди Ваших порад, про які згадуєте, мені невідомі й невідомо, як розібрали Панове гасла між собою. Колега Фединський ніяких гасел не прислав і навіть не відписував на алярмові листи. Щойно в серпні написав, що писатиме гасла з цивільного права, але це й все, а для друкарні це замало. Поодинокі гасла на літери “А”, “Б” опрацювали такі правники: проф. Окіншевич, Стахів, Цюцюра, Юрченко, Яковлів. Діри, які були (зокрема низку гасел з цивільного права), виповнив вже в коректі Юрченко, і велика дяка за це йому. Якщо йдеться про майбутнє, низку гасел з іст. укр. права опрацьовує проф. Окіншевич, кілька проф. Чубатий і незабаром виясниться, чи й які з них опрацює проф. Гришко; діри будемо далі ліпити кустарним способом. Державне право в руках Ваших і колеги Стахова (1917–20 рр.). Цивільне право буде ліпити, мабуть, далі колега Юрченко. Якщо йдеться про колегу Фединського писатиму до нього, щоб написав список гасел, які він особисто напише і подав які гасла зобов’язався написати колега Старосольський...»⁴⁹.

На червень-липень 1950 року проявилися конфлікти між авторами енциклопедії. Непорозуміння поміж авторами і редколегією викликала різка поведінка Володимира Кубійовича і його надмірна, як здавалося багатьом, вимогливість. Кубійович й справді був дуже прискіпливим, але це було викликано бажанням тримати високий рівень енциклопедичного видання.

Непростий характер Кубійовича приводив до того, що в деяких авторів періодично виникало бажання припинити співпрацю з ним. Такі думки мав і Лев Окіншевич. Чутки про це виходили за межі того вузького кола людей, які працювали над правовим блоком. Деякі тексти оминали рецензії і схвалення проф. Окіншевича, що викликало його невдоволення. Ілько Борщак, якого залучили до рецензування історичної частини ЕУ 26 липня 1950 р. писав:

⁴⁸ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1.

⁴⁹ З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства». — С. 103–104.

«Думаю, що коли сталося так з енциклопедією, що поза Вами пишуться статті, мусимо просто відмовитися публічно від редагування. Бо, очевидно, відповідати будете Ви за статті. Ясно, що ніхто з галичан не може написати про російське право на Україні⁵⁰. Мені дав Кубійович на рецензію кілька статтів на історичні теми, я поробив свої уваги, але, не підписуючи нічого, я досить спокійно ставлюся до того, чи мої уваги будуть використані чи ні»⁵¹.

Щоправда, уже 12 березня 1952 р. в листі до Наталії Полонської-Василенко Борщак висловив цілком протилежну думку щодо участі колег у виданні ЕУ:

«Чи добрий, чи поганий характер у Кубійовича? Я вважаю, що й Оглоблин, і Окіншевич, і Крупницький помиляються, коли при рішінні питання чи їм співробітничати в ЕУ числяться з характером Кубійовича — це річ другорядна. Минуть роки, від його характеру нічого не залишиться, але твори, що коло них він працював, залишаться... Тому за моєю думкою (я писав про це також до Окіншевича) треба не звертати жодної уваги на характер Кубійовича, співробітничати з ЕУ та в виданнях НТШ»⁵².

Це була слухна думка. Попри нарікання на роботу редактора, серед авторів було розуміння того, що Кубійович робить це не для власної користі, а для загальної справи. Про це писав і Ярослав Падох в листі до Окіншевича від 19 червня 1950 р.:

⁵⁰ Тут прослідковуються ознаки напружених стосунків між різними групами емігрантів-українців — наддніпрянців і галичан. Це яскраво проявляється в інших листах до Лева Окіншевича. Наприклад, Дмитро Дорошенко, пишучи про своє життя в Канаді, не надто приязно писав про галичан (4.10.1948): «Але біда в тому, що інтелігентну працю знайти дуже тяжко. Україн[ських] установ тут дуже мало, а які є, то всі "посади" в них уже заняті. Чим більше приїздить сюди нових людей, тим більше зростає між ними конкуренція. Само собою, перевагу мають ті, хто знає англійську мову або в кого є близька рідня, одже тут галичани мають перевагу над нашим братом, бо кожен має тут або "вуйка" або "стрия", та якось і мову більше серед них знають, як наші. А про те, що таке наука, або хто такі науковці, тут мало хто знає і розуміє» (Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 12). Д. Кисилиця писав (22.10.1949): «Хто є в Торонті — робити нічого не хоче: той лінується, другому партія не велить, а третій тільки того й бажає, щоб у кума лиса кобила здохла. Провокують і шкодять з усіх сторін, аж до підкупу: бе, ме, католики, зазбручанці взагалі. Наші ж люди страшно химерні і податливі на провокації, дарма що страх як нарікають на галичан. Саме гіршого гатунку галичани що хочуть, те й роблять з нашими патріотами, від яких можна і треба було сподіватися підтримки словом і ділом» (Там само. Арк. 55). Ілько Борщак зауважив (26.07.1950): «Для мене є нове, що українці з Галичини в першу чергу займаються в Америці галичанами, тим самим підкреслюючи, що "соборність" є лише пусте слово для пропаганди. Про це пишуть до мене всі наддніпрянці [не люблю я цього слова, але нічого не поробиш]. Ясно, що тут нічого не зробиш, але це дає чимало для думання про перспективи української справи. Особливо це дивує мене, бо я дійсно ніколи навіть в думках не мав уяви про якусь там збручанську різницю. Свого часу в молодості, коли я в еміграції займався "політикою", мої супротивники голосили, що я "згаличанився"...» (Там само. Арк. 75).

⁵¹ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 75–75 зв.

⁵² Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Ф. 48. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 13.

«Поважніша справа з Енциклопедією. Признаю Вам рацію, що поведінка проф. Кубійовича є часто зарізка. Він вже таки зовсім не вживає тих західних форм, про які Ви згадуєте на вступі у Вашому листі. Я сам чимало випив за час співпраці з ним у Мюнхені. Але я мусів вибачити йому, бо він звичайно робив то у добрій вірі, дозволяючи відповідати собі його таки мовою і з його повною щирістю. Він насправду є дійсний стахановець в праці для НТШ. Працює по кільканадцять годин денно й це ще одна причина, щоб йому вибачити його нечемности й шорсткий тон. Він же вживає його не у власних справах, але в справах НТШ. Так і в цім випадку. Тому я, зовсім добре розуміючи Вас і Ваше невдоволення поведінкою головного редактора, хотів би Вам, Дорогий Пане Професоре, порадити й просити: вибачте проф. К. в ім'я добра НТШ й Енциклопедії»⁵³.

Як видно з цього листа, Лев Окіншевич обдумував припинити співпрацю з редакцією Енциклопедії, на що Падох вмовляв його цього не робити:

«Незалежно від моїх критичних завваг до деяких потягнень гол. редакції, я ще раз ризкую можливістю погнівати Вас, чого собі дуже й дуже не бажаю, й пропоную Вам й прохаю піти на порозуміння з гол. ред. яка може помилятися, але напевно діє не у власнім інтересі й не у злій волі чи намірі у відношенні до Вас. Думаю, що також під впливом мого листа гол. ред. радо піде на порозуміння з Вами й Ви спільно якось доведете справу до доброго кінця. Найбільше лихо в тім, що редакція держала наш відділ рік в бюрку і приступила до його остаточної редакції щойно тепер, коли вже треба рукопис здавати до друку. В цім поспісі мабуть цілий корінь лиха»⁵⁴.

Як видно з пізніших листів, Окіншевич продовжив співпрацю з ЕУ і його стосунки з Кубійовичем налагодилися. Сам Падох також мав не надто прості стосунки з редактором Енциклопедії:

«Завваження проф. К. мені знані, бо оце який тиждень тому я одержав його з текстом моїх статей й проханням їх справити й поповнити по лінії тих завважень. Чи не всі ці завваження не існували б, якби Ви не були змушені дуже сильно скоротити мої статті. Я й написав про те до Мюнхену й підмітив, що коли для відділу «Право» буде призначено /а це потрібно/ більше місця, тоді варто звернутися до первісного тексту моїх /і не тільки моїх/ статей. На всякий випадок, я подав ряд доповнень до моїх статей й звернув виразну увагу гол. редакції на потребу дати Вам до перегляду й апробати ці поправки Вони тим потрібніші, що не виключене, що гол. редакція звернулася з пропозицією доповнити чи справити статті й до других осіб, хоч це мені не відоме»⁵⁵.

⁵³ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 72.

⁵⁴ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Арк. 72 зв.

⁵⁵ Там само.

Стосунки між авторами і редакцією ЕУ були зовсім не простими, і на те були різні причини. Але все це не перешкоджало бачити в особі Володимира Кубійовича видатного організатора і самовідданого вченого. Кубійович жив ідеєю підготовки грандіозного українознавчого енциклопедичного видання, про що писав у спогадах: «...Нові обов'язки забирали мені стільки часу, що праця в Інституті національних дослідів відійшла на другий плян і майже не було можливості вести особисту наукову роботу»⁵⁶. Ймовірно саме така концентрація на роботі по підготовці ЕУ викликала перфекціоністське ставлення до авторів видання, що породжувало роздратування і некоректність у спілкуванні. Часом критика роботи Кубійовича була дуже гострою, лунали навіть пропозиції про усунення Кубійовича з посади Генерального Секретаря НТШ і редактора ЕУ. Зокрема такі пропозиції були від проф. д-ра Миколи Андрусяка, дійсного члена НТШ, про що довідуємося з відповіді НТШ яка була надіслана всім дійним членам 16 листопада 1954 року. Оцінюючи ЕУ, він висловив низку зауважень, але серед висловленого більше амбіцій, ніж реальної критики:

«В «Енциклопедії Українознавства» є численні помилки: з ділянки назви «Русь» і «Україна»⁵⁷, демографії, історії і назвознавства я виказав у своїх рецензіях⁵⁸, яких одначе редакція «Е.У.» не узяла в своїх спростуваннях у 15 зш. «Е.У.», щоб не викривати перед читачами своїх прогріхів, навіть друкарських помилок, зазначених мною, не справила. Не зазначила також інших критичних рецензентів. Зазначу, що з огляду на прихильне станови-

⁵⁶ Кубійович В. Мені 85. С. 252. Див. також: Жуковський А. Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку Енциклопедії Українознавства (ЕУ) // Український історик. 1986. № 3–4. — С. 15–22.

⁵⁷ Дискусія про походження назви «Україна» дуже давня. Ще у довоєнні роки нею зацікавився Микола Андрусяк. Одна з перших його розвідок на цю тему вийшла в Празі в 1941 р. (Андрусяк М. Назва «Україна» («Країна» чи «окраїна»). Прага, 1941. 14 с. Детальніше про історію дискусії див.: Ясь О. Микола Андрусяк та його студії про походження і значення терміна «Україна» (до історії однієї наукової дискусії) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірник наукових праць пам'яті відомого вченого-історика, д. і. н. М. Брайчевського у 2-х ч. К., 2003. Ч. 10, частина 2. С. 318–333). У 50-х рр. ХХ ст. дискусія спалахнула з новою силою, і Микола Андрусяк також взяв у ній участь. У 1951 р. в Чикаго вийшла його нова розвідка на цю тему (Андрусяк М. Назва «Україна». Чикаго, 1951. 40 с. (Бібліотека «Самостійної України». Вип. 2). Оцінюючи його це видання, Ілько Борщак в 1952 р. дав на сторінках часопису «Україна» коротеньку рецензійну замітку, яку не без іронії завершив словами: «У кінці дозволимо висловити сумнів, чи сама тема заслуговує стільки уваги, що їй присвячує за останніх часів ряд українських науковців» (Борщак І. [Рец. на кн.:] Андрусяк М. Назва «Україна». Чикаго, 1951. 40 с. (Бібліотека «Самостійної України» Вип. 2) // Україна: Українознавство і французьке культурне життя. Париж, 1952. Збірник 7. С. 591).

⁵⁸ Див.: Андрусяк М. [Рец. на вид.:] Енциклопедія Українознавства в 2 томах за головною редакцією проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра З. Кузеля. Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. Т. 1; Зшиток 1. 80 с. // Київ (Філадельфія). 1950. № 3 (листоп. / груд.). С. 178–180; його ж. [Рец. на ст.:] VI. Історія (Енциклопедія Українознавства. Зшиток 5 / 6. С. 369–480) // Київ (Філадельфія). 1951. № 1 (січ. / лют.). С. 51–54; його ж. [Рец. на ст.:] Розділ V. Мова. 6. Українське назовництво (ономастика) (Енциклопедія Українознавства. Зошит 5. С. 366–368) // Там само. № 3 (трав. / черв.). — С. 144–145.

ще до “Е.У.” нашої преси, яка не хоче псувати поширення “Е.У.”, ходить з рук до рук по ЗДА і Канаді машинопис — об’ємиста рецензія на «Е.У.». З огляду на промахи п. Генерального Секретаря з публікацією “Антропології” Єндика і в доборі співробітників “Е.У.”, я годився безплатно переглянути історичну частину “Е.У.” перед друком, а він з цього не скористав»⁵⁹.

У відповідь на ці закиди Уповноважені Контрольною Комісією НТШ подали до загального відома членів НТШ логічне роз’яснення:

«Дуже дивно було б закидати Головній Редакції, що вона не дала для остаточного контролю всіх матеріалів з історії проф. Андрусякові і не визнала за помилки всі випадки, коли в ЕУ надруковано /зокрема в питаннях, очевидно дискусійних/ щось незгідне з його поглядами, і таким чином не поставила авторитету проф. Андрусяка вище над авторитет десятка відомих фахівців-редакторів і співробітників “Енциклопедії Українознавства”, істориків, філологів і демографів. Закиди проф. Андрусяка і його претенсії бути найвищим авторитетом серед усього колективу співробітників ЕУ є тим більше невинуваті, що замовлені йому статті, за одностайною думкою членів Редакційної Комісії і фахівців відповідних ділянок виявилися цілком не придатними до друку і були відкинуті /хоч гонорар був сплачений повністю/»⁶⁰.

Як уже було згадано, Андрусяк, з огляду на ряд претензій, висловив недовір’я Генеральному Секретареві НТШ Кубійовичу і запропонував усунути його з цієї посади, а також з посади начального редактора ЕУ, запропонувавши свою кандидатуру на посаду Президента, Генерального Секретаря НТШ і начального редактора ЕУ 2 /гаслової частини «Енциклопедії Українознавства»/⁶¹. Щоправда, до цього не дійшло, і Кубійович далі працював на редакторській посаді. На закиди проф. Андрусяка була відповідь: «Щодо пропозиції змінити головного редактора ЕУ 2, то ця справа не актуальна, бо Головний Виділ на своєму кореспонденційному засіданні з 23 червня 1953 схвалив закріплення видання і редакції ЕУ 2 за Європейським Відділом НТШ і Виділ ЕВ, спираючись на цю ухвалу, уклав уже зобов’язуючі правні домовлення відносно видання ЕУ 2, та розгорнув роботу, здавши матеріали до першого зошита ЕУ 2 до друкарні»⁶².

Припускаю, що різкість випадів Миколи Андрусяка проти Володимира Кубійовича нікого особливо не здивувала, бо Микола Андрусяк відрізнявся не ймовірно важким характером. Омелян Прицак характеризував його як «людину

⁵⁹ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 11. Арк. 18.

⁶⁰ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Арк. 18.

⁶¹ Там само. Арк. 18.

⁶² Там само. Арк. 18 зв.

тяжкої вдачі»⁶³. Його конфліктність проявлялася ще у молоді роки. На початку 30-х рр. ХХ ст. у Львові дійшло до конфлікту між Миколою Андрусяком і академіком Кирилом Студинським. Андрусякові навіть довелося залишити посаду бібліотекаря НТШ. Щоправда, того ж 1932 р. Андрусяка обрали дійсним членом Історико-філософської секції НТШ⁶⁴. Як видно, цю конфліктність не можна було списати на молодечий запал, бо вона довгі роки супроводжувала вченого.

Авторам ЕУ платили невеликі гонорари на основі укладених договорів (як з Л. Окіншевичем). Про виплату гонорарів писав і Володимир Кубійович, наголошуючи, наскільки це було важливим у злиденних умовах життя на еміграції: «Авторам і редакторам ми могли виплачувати гонорари. Хоч вони були малі, проте мали значення при тодішній матеріальній скруті. Додамо до цього, що в умовах еміграційного життя наші співробітники мали досить багато вільного часу. Та ще важливішу роль відігравав запал українських учених, які охоче перемагали злидні еміграційного життя і включалися в спільну працю»⁶⁵. Українські науковці на еміграції далеко не завжди мали можливість займатися науковою роботою, і часто мусили заробляти тяжкою фізичною працею. Особливо характерним це було для життя на американському континенті. Тому робота над ЕУ була для багатьох способом утриматися при фахові. Що ж до американського видання Енциклопедії Українознавства відомо наступне: «Гонорар виплачується за оригінальні статті в розмірі 50 доларів за аркуш, за вміщення статтів уже друкованих, або відповідно до апробату старих статей, перередатованих Головною Редакцією — 20 дол. за аркуш, за авторські перероблення старих статей — 25–30 дол. за аркуш, залежно від розмірів перероблення. Малюнки не оплачуються і не входять у зазначений вимір. Гонорар виплачується по одержанні згоди на друк статті, а у випадку перероблення статті з старого видання Редакцією — по одержанні апробати на перероблення; у випадку нових статей — по одержанні статті, в одній або двох ратах, але не пізніше, ніж за два місяці після того. Рукописи повинні бути писані на машинці, по змозі із двома копіями. Якщо це неможливе, то чітко рукою, при чому радиться авторові мати копію»⁶⁶.

Справа гонорарів була принциповою. Зокрема Микола Чубатий у «The Ukrainian Quarterly» (1944–1957) платив авторам гонорар 3 американських долари за сторінку. Плата ця була невелика, але важлива, як для підтримки дослідників-

⁶³ Ясь О. Микола Андрусак та його наукова спадщина (матеріали до бібліографії) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць.: у 2-х частинах. — К., 2006. Ч. 13. Част. 1. — С. 316.

⁶⁴ Там само. С. 316.

⁶⁵ Кубійович В. Мені 85. С. 253.

⁶⁶ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр 11. Арк. 39 зв.

емігрантів, так і для престижу журналу⁶⁷. Цікавими є міркування Борщака, висловлені в листі до Окіншевича від 2 вересня 1949 р.: «Знаю, що в Америці українські видання мають поганий звичай не платити гонорари, що вважаю ознакою примітивності. Тому між іншим сам ніколи не дописував туди. Це явище тим огидніше, що більшість газет зв'язані з різними товариствами, мають змогу платити хоч би невеличкий гонорар, тим більше, що іде мова про скитальців, що про них так багато голосять. Все це лише ознака українського хамства і глупоти, але Бог покарав ті газети, і немає мабуть, на світі більш дурних...»⁶⁸. Далі йде ще цікавіше зауваження: «...Правда, що наша “Україна” поки що не може платити гонорар, але я твердо переконаний, що вона таки буде платити, інакше не варто її видавати. Яке право маєш прохати в убогого науковця статтю, якщо заздальгідь знаєш, що не платитимеш йому...»⁶⁹. Загалом матеріальне становище українських науковців і в Америці, і в Європі на межі 40–50 рр. ХХ ст. було дуже складним⁷⁰.

До англomовної версії редактори підійшли особливо відповідально. Ідея видати англomовну ЕУ виникла ще під час роботи над ЕУ-1 у Мюнхені. Тоді розглядали можливість видання різними європейськими мовами, і англomовне видання було одним з варіантів. У справі організації такого видання Кубійович звертався до Миколи Чубатого, який на той час жив недалеко від Нью-Йорка і мав ширші зв'язки в США. Саме він займався організацією переїзду частини українських вчених на американський континент. На думку Чубатого, видати ЕУ англійською мовою можна було лише за участю Українського Народного Союзу, який уже до того видав кілька англomовних публікацій про Україну.

⁶⁷ Детальніше див.: Гошко Т. На шляху до Америки (листи Миколи Чубатого до Лева Окіншевича 1946–1948 рр.) // Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. Ч. 43 (59). — Нью-Йорк, 2017. — С. 8.

⁶⁸ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 41 зв. — 42.

⁶⁹ Там само. Арк. 42.

⁷⁰ Про це свідчить хоча б офіційний лист, надісланий від Ректорату УВУ до Лева Окіншевича 13 липня 1949 року:

«Високоповажний Пане Професоре!

Оцим маємо честь повідомити Вас, що “Науковий Збірник” УВУ (т. V), в якому поміщена й Ваша цінна праця, вже надрукований. Його зовнішня форма задовільна.

Однак для УВУ виринула одна дуже прикра справа з цим, що неможливо викупити наклад, якого кошти через різні зміни в друку й понадпрограмові коректи збільшилися.

Загальний важкий стан фінансів УВУ ще більш цю справу ускладнює.

Ми вважаємо, що й Ви, Високоповажний Пане Професоре, заінтересовані безпосередно в цьому, щоб цей “Збірник”, що свідчить про серйозну працю УВУ на мюнхенському ґрунті та високий рівень наукових праць його професорів, пішов у світ. Тому просимо Вас партиципувати ласкаво в коштах друку сумою 20 (двадцять) доларів, бо на викуп потрібно около 250 доларів.

Послідний судом назначений реченець заплати є 31 серпня ц.р., а друкарня грозить, що на случай недодержання реченця, знищить цілий наклад. Отже дуже просимо надіслати гроші до 15 серпня ц.р.

По відборі накладу вишлемо сейчас до Вашої диспозиції 5 (п'ять) примірників».

(Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 34).

З цією організацією Кубійович зумів нав'язати контакти, листуючись з її керівником Лукою Мишугою⁷¹.

У цей час з'явилася інструкція для авторів англomовного видання, підписана Юрієм Шевельовим (Шерехом) та Володимиром Кубійовичем. У ній зазначалося:

«Якщо українське видання Енциклопедії було розраховане на українського читача, то американське видання стане здобутком найширшого кола читачів у всьому світі. У зв'язку з цим ще більше зростає відповідальність авторів і редакції за подаваний ними матеріал, його уклад і оформлення. Мусимо в суворо науковій формі подати фактичний стан знання про комплекс українського життя, насвітлити суворо об'єктивно, без публіцистичної полеміки всі головні теорії, з цим комплексом зв'язані, фактами і об'єктивними даними спростовуючи ворожі теорії. Мусимо не тільки подати головний фактичний матеріал, але також насвітлити проблематику українського життя в різних його ділянках, по змозі в коротких рисах порівнюючи його з типовими явищами розвитку і сучасного стану інших передовсім сумежних націй, і тим виявляючи своєрідності українських явищ і типу.

Виклад в американському виданні має бути суворо фактичний, але деякі дрібніші факти, неістотні для чужого читача, мусять бути усунені. В зв'язку з цим загальний розмір американського видання установлено 65 друк. аркушів /1232 стор./, себто на 15 відс. менше, ніж мало українське видання. Послідовність і приблизну відповідність у числі сторінок передбачено в головному лишити, як в українському виданні. Головну редакцію Президії НТШ в порозумінні з Президією УНС устійнила в складі проф. д-р Володимир Кубійович, д-р Лука Мишуга, проф. д-р Юрій Шерех. У своїй теперішній стадії /підготування рукопису до англійського перекладу/ редакційна праця перебуває в руках проф. В. Кубійовича — 27 rue des Bauves, Sarcelles (S. et O.), France та проф. Ю. Шереха — St. Södergatan 67, Lund, Sverige»⁷².

При цій нагоді Шевельов і Кубійович розробляючи детальні інструкції для авторів, дали оцінку українському виданню ЕУ:

«Не зважаючи на величезні труднощі матеріального, технічного і присутнього характеру, праця над українським виданням Енциклопедії Українознавства доходить до кінця. Не підлягає сумніву, що ці труднощі спричинили чималі браки і окремі фактичні помилки в українському виданні, однак в цілому видання це заслужено зустріло позитивну оцінку і, безперечно, прислужиться справі української науки і української визвольної боротьби, об'єктивно орієнтуючи читача на увесь комплекс українських питань»⁷³.

⁷¹ Кубійович В. Мені 85. С. 254–255.

⁷² Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр 11. Арк. 39.

⁷³ Там само.

Однак і тут не обійшлося без труднощів. Не всі автори готові були до співпраці в англomовному виданні. Важко сказати, якими були мотиви. На відгомін цих труднощів натрапляємо у листі Юрія Шевельова до Ілька Борщака 30 листопада 1952 року: «...Справа з Окіншевичем не закінчилася. Себто він згоди не дає [на переклад його статей з україномовної ЕУ для англomовної] або каже, що можна передрукувати його статті, але без його підпису, що, звичайно, несерйозно, бо тут не СРСР, а він не ворог народу»⁷⁴.

Спочатку справа з виданням англomовної ЕУ виглядала доволі оптимістично. Зокрема в одному з листів до Окіншевича Падох згадував про практичні рішення УНС щодо цього видання:

«Напевно чули вже про те, що я привіз з Клівленду, зі з'їзду УНСоюзу ухвалу щодо 5000 дол. на англійське видання Енциклопедії. Практично справа стоїть ще краще. УНСоюз бере на себе ціле англійське видання й як тільки появиться українське видання, Ви й всі інші члени ред. колегії візьметеся за працю над англ. виданням. Союз є рішений найти як формального видавця одну з найповажніших американських книгарських фірм й наклад Енциклопедії буде бодай 5 або й 10 тисяч. Вона знайдеться у всіх важливіших амер. бібліотеках й поширить не тільки знання про Україну, але уведе нашу науку в американський світ. І в аспекті цього великого завдання нам треба ще більшої й тіснішої співпраці, а далі треба, щоб поодинокі ділянки репрезентували найбільш компетентні вчені. Як виглядало б якби саме Вас не було у відділі «Право». Взаємини з проф. К[убійовичем] малозначне й хвилеве діло, а Енциклопедія в наших скромних умовах, діло історичної ваги»⁷⁵.

Смерть керівника УНС Луки Мишути (8 лютого 1955 р.) відклала справу видання англomовної ЕУ. І лише в 1957–58 рр., після візиту Кубійовича до США, справа цього видання зрушила з місця⁷⁶.

Це лише окремі штрихи до історії роботи над ЕУ, повної картини з цих матеріалів побачити, звісно, не можна.

Листи з фонду Лева Окіншевича у архіві НТШ-Америки у Нью Йорку є важливим доповненням до листування Володимира Кубійовича, яке було опубліковане в Києві в 2018 р. з ініціативи Аркадія Жуковського, як зазначили упорядники, далеко не одразу⁷⁷. З них довідуємося про різні деталі підготовки до друку ЕУ, про роботу над розділом «Право», про особисті стосунки між авторами і способи врегулювання різноманітних конфліктів, які виникали в ході роботи над ЕУ. Але справа видання «Енциклопедії українознавства» пережила її авторів.

⁷⁴ ЦДАЗУ. Ф. 48. Оп. 2. Спр. 82. Арк. 16 зв.

⁷⁵ Shevchenko Scientific Society Archives in New York. Фонд Лева Окіншевича. Спр. 1. Арк. 72.

⁷⁶ Кубійович В. Мені 85. — С. 254–255.

⁷⁷ Дзюба І. Переднє слово // В кн.: З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства». — С. 5.

ЗМІСТ

Преамбула	5
Вступне слово ректорки	6
Speech Delivered by Rector Maria O. Pryshlak at the Dies Academicus Celebrating the 100 th Anniversary of the Ukrainian Free University.....	9

ДО ІСТОРІЇ ТА ДІЙ УВУ

Олег ПАВЛИШИН Заснування Українського вільного університету у Відні спільно-політичний та академічний аспекти.....	15
Катерина КОБЧЕНКО Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). <i>(До 100-річчя заснування УВУ та 75-річчя відновлення викладів у Мюнхені)</i>	36
Ірина ІВАНКОВИЧ «Полюбіть науку!»: Патріярх Йосиф Сліпий і Український вільний університет.....	84

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ УВУ: ДОБІРКА СТАТЕЙ ТА ДОПОВІДЕЙ КОНФЕРЕНЦІЙ

Володимир СЕРГІЙЧУК Для України і для світу.....	97
Людмила БЕЛІНСЬКА Національний ноос Українського вільного університету: до століття ідеї та чину.....	112
Петро СТЕЦЮК Вплив ідей Станіслава Дністрянського на розвиток української конституційної думки.....	144
Мирослава АНТОНОВИЧ Розвиток доктрини міжнародного права та прав людини в УВУ	150

Олексій КРЕСІН	
Український вчений-компаративіст Лев Ребет	158
Володимир БЕВЗЕНКО	
Внесок Юрія Панейка у розвиток українського адміністративного права і процесу	168
Ірина КРЕСІНА	
Професор Українського вільного університету Володимир Старосольський: концепція національної держави і політичного права.....	173
Аделіна ЄФІМЕНКО	
Українська музична культура в європейському контексті історично-стильових комунікаційних процесів.....	196
Тетяна ГОШКО	
До історії підготовки і видання «Енциклопедії українознавства» (За матеріалами архіву професора УВУ Лева Окіншевича)	210
Надія ХОМАНЧУК	
Розвиток мовознавства в УВУ 1921–1991 рр. (Хронологічний огляд)	233

ФУНДАЦІЯ УВУ І УНІВЕРСИТЕТ

Іван БУРТИК	
Значення Українського вільного університету в змаганні за незалежність українського народу.....	251
Аскольд ЛОЗИНСЬКИЙ	
Нотатки у переддень 100-річчя УВУ і 45-річчя Фондації Українського вільного університету.....	265